

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Кыргыз билим берүү академиясы

Д 13.20.618 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 37.021:372.8(575.2) (043.3)

Баялиева Айсулу Суютбековна

**БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИ КЕСИПТИК ЖАКТАН ДАЯРДООДО
ДЕМОКРАТИЯЛУУЛУК САЛТТАРДЫ КОЛДОНУУНУН
ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ**

**13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн
тарыхы**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2022

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Асипова Нурбүбү Асаналиевна – педагогика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын башчысы.

Расмий оппоненттер:

Алимбеков Акматали – педагогика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин педагогика кафедрасынын башчысы.

Токтомаматов Алмазбек Даткабекович – педагогика илимдеринин кандидаты, доцент КР ББЖИМге караштуу Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институтунун директору.

Жетектөөчү мекеме:

С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин педагогика жана окутуунун технологиясы кафедрасы (Дареги: 722600, Нарын ш., Сагынбай Орозбак көчөсү, 25).

Диссертация 2022-жылдын 15-апрелинде саат 13.00до И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.20.618 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, И. Раззаков көчөсү, 51.

Диссертацияны алдын ала коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak/b/132-3bn-fgw-pkn>.

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, И. Раззаков көчөсү, 51 (www.arabaev.kg).

Автореферат 2022-жылдын 11-мартында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин доктору, профессор**

Дюшеева Н.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Бир коомдук-экономикалык формациядан экинчисине өтүүдөгү Кыргыз мамлекетинин абалы ары татаал, ары карама-каршылыктуу болуу менен жалаң эле материалдык эмес, социалдык-психикалык жана адеп-ахлактык кыйынчылыктар менен да коштолуп, жаңы коомдук баалуулуктарды, приоритеттерди аныктоону талап кылууда. Коомдук турмуштагы социалдык ажырымдардын күч алышы адамдар ортосундагы карым-катнаштарда тең укуктуулукту, көтөрүмдүүлүктү, адамдын керт башынын баалуулугун, инсандык дареметин сыйлоо жана демократиялуулукту күнүмдүк жашоо-тиричиликтеги адеп-ахлактык принципке айлантууну талап кылууда.

Белгиленген шарттар башка мамлекеттер сыяктуу эле Кыргызстан үчүн өсүп келе жаткан окуучуларга демократиялык билим, тарбия берүү жана алардын эмпирикалык өбөлгөлөрүн нукура элдик салттардан издөө милдеттерин актуалдаштырууда.

Демек, бүгүнкү коомдук карым-катнаштар жаштар арасындагы кризистик абалдан чыгуу, конфликттен кызматташуу жолдоруна баруу, билим берүүдө инсандын укуктук жана адептик маданиятынын чыңдалышын жана демократиялуулукка тарбиялоонун маанисин арттырууда.

Ааламдашуу, интернеттешүү, маалымат технологиялардын дүркүрөп өсүшү менен коштолгон жашоо-тиричилик, билим берүү системасын жаңылоону, ал үчүн кыргыз элинин улуттук көрөңгүлөрүн, рухий-демократтык баалуулуктарын изилдөөнү жана аларды заманбап шарттар менен айкалыштыруу аркылуу болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоо милдеттерин коюуда.

Бул маселелер Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамында (1993-ж, 2003-ж), Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана маданият министрлигинин 2014-жылдын 22-июлунда №545/1 буйругу менен бекитилген “Кыргыз Республикасынын 2020-жылдарга чейин окуучуларды жана жаштарды тарбиялоонун концепциясында”, “Кыргыз Республикасында балдардын ден соолугуна, дене бой, интеллектуалдык, психикалык, руханий жана адептик өнүгүүсүнө зыян келтирүүнүн алдын алуу боюнча чаралар жөнүндө” Мыйзамында (2015) жана Кыргыз Республикасынын Президентинин “Инсандын руханий адеп-ахлактык өнүгүүсүн жана дене тарбиясы жөнүндө” Жарлыгында (2021), “Кыргыз Респбликасынын 2021-2030-жылдарга карата мектеп окуучуларын жана жаштарды тарбиялоо концепциясында” (КББА, 2021) тарбиялоонун башкы максаты катары жаштарды ата мекендик педагогикалык салттар аркылуу калыптандыруу, ошондой эле, жаш муундарга элдик руханий маданияттын мурастарын элдик педагогиканын идеялары, улуттук-тарыхый дөөлөттөрү жана педагогикалык маданияты аркылуу жеткизүү милдеттери белгиленген.

Изилдөөгө алынып жаткан көйгөйдүн изилдениш деңгээлине кайрыла турган болсок, болочок мугалимдерди мектептеги окуу-тарбия иштерин уюштурууда кыргыз элдик руханий-дөөлөттөрүн колдонууда

этнопедагогикалык жактан даярдоо маселесинин айрым конкреттүү аспектилерин А. Алимбеков (1990), Н.А. Асипова (1997), А.Т. Калдыбаева, Н. Дюшеева (2000), Б. Муратбаев (2006), Н. Шадиев (2011), Т.Н. Умаров (2015), А.С. Байтокова (2019) сыяктуу окумуштуулардын диссертацияларында чагылдырылган: кенже мектеп окуучуларын эстетикалык тарбиялоодо элдик педагогиканын прогрессивдүү традицияларын колдонууга студенттердин даярдыгын калыптандыруу (А. Алимбеков); элдик салттарды окуучулардын улуттар аралык баарлашуусундагы маанисин ачыктоо (Н.А. Асипова); жалпы билим берүүчү мектептердин окуу-тарбия процессинде элдик педагогиканын прогрессивдүү традицияларын колдонууга студенттерди даярдоо (Н.К. Дюшеева); кенже мектеп окуучуларын эмгекке тарбиялоодо этнопедагогикалык каражаттарды колдонууга студенттерди даярдоо (Б.Б. Муратбаев); кыргыз студенттерди кенже класс окуучуларын кыргыз музыкалык фольклорунун каражаттары аркылуу нравалык-эстетикалык жактан тарбиялоого даярдоо (Н. Шадиев); болочок мугалимдерди оозеки чыгармалар аркылуу окуучуларды адептик жактан тарбиялоого даярдоо (Т. Умаров); болочок мугалимдердин жалпы адам заттык баалуулуктарын калыптандыруу (А.С. Байтокова).

Жогоруда белгиленген изилдөөлөрдүн болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодогу теориялык жана практикалык салымы зор болгону менен болочок мугалимдерди демократиялуулук салттарга, өзгөчө элдик педагогикадагы салттардын демократиялуулук мааниси жана аларды колдонуу маселеси атайын педагогикалык изилдөө предмети катары карала элек. Натыйжада, болочок мугалимдерди элдик демократиянын негизинде кесиптик жактан даярдоодо төмөндөгүдөй объективдүү **карама-каршылыктар** ачык байкалат:

- Кыргызстанда демократиялык процесстердин кеңири жайылып бараткандыгына карабастан, болочок мугалимдерди өзгөргөн шартта иштей билүүгө даярдоонун педагогикалык мүмкүнчүлүктөрүнүн изилденбегендиги;
- кыргыз элдик педагогикасында демократиялык салттардын жетиштүү болгондугуна карабастан, аларды болочок мугалимдерди даярдоодо атайын педагогикалык каражат катары каралбагандыгы;
- окуучуларды улуттук салттар аркылуу демократиялуулукка тарбиялоо талабы менен ЖОЖдордо болочок мугалимдерди бул багытта даярдоонун теориялык негиздеринин жана методикалык жолдорунун иштелип чыкпагандыгы ж.б.

Жогорудагы карама-каршылыктар болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо элдик демократиялуу салттарды кандайча колдонууга болот? – деген көйгөйдү жарат.

Белгиленген көйгөйдүн илимий негизде чечилбей келе жаткандыгы диссертациялык иштин темасын **“Болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо демократиялуулук салттарды колдонунун педагогикалык шарттары”** деп тариздөөгө түрткү берди.

Диссертациялык иштин темасынын илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Изилдөөнүн темасы Ж.Баласагын атындагы КУУнун жогорку мектептин

педагогикасы кафедрасынын илимий иштеринин планы менен байланышкан (2003-2021).

Изилдөөнүн максаты: болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо элдик демократиялуулук салттарды колдонуунун илимий-теориялык негиздерин аныктоо жана педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Болочок мугалимдерди элдик демократиялуулук салттар аркылуу кесиптик жактан даярдоонун илимий-теориялык негиздерин аныктоо.

2. Окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодогу кыргыз элинин салттарынын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрүн ачып көрсөтүү.

3. Болочок мугалимдерди демократиялуулукка багытталган кесиптик даярдыгын аныктоо жана аны өркүндөтүүнүн моделин жана педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу.

4. Иштелип чыккан моделдин жана педагогикалык шарттардын натыйжалуулугун эксперимент аркылуу текшерүү жана жыйынтыктоо.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы:

1. Кыргыз Республикасында кабыл алынган расмий документтерди, изилдөө проблемасына байланыштуу илимий булактарды, ЖОЖдордун кесиптик билим берүү тажрыйбасын талдоонун негизинде болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоонун илимий-теориялык негиздери кыргыз элинин руханий-дөөлөттүк артыкчылыктарын чагылдырган элдик демократиялуулук салттар аркылуу аныкталды жана окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодо болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоонун мазмундук, мотивациялык-дөөлөттүк, уюштуруучулук жана технологиялык компоненттери такталды;

2. Болочок мугалимдерди демократиялуу чөйрөдө иштөөгө даярдоодо жана демократиялык принциптерди жайылтууда кыргыз элинин демократиялуулук салттарынын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү айкындалды.

3. Болочок мугалимдерди элдик салттарды колдонуу менен мектеп окуучуларын демократиялуулукка тарбиялоо боюнча кесиптик жактан даярдоонун модели жана педагогикалык шарттары, компетенцияларынын мазмуну, деңгээлдери, көрсөткүчтөрү жана аларды баалоо критерийлери иштелип чыкты.

4. Элдик демократиялуулук салттарды колдонуу боюнча болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели жана педагогикалык шарттары педагогикалык эксперимент аркылуу тастыкталып, илимий-практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси:

1. Болочок мугалимдерди кыргыз элинин демократиялуулук салттары аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоо процессинде алардын кесиптик жактан калыптандыруунун илимий-теориялык негиздери, педагогикалык шарттары жана модели иштелип чыккандыгы;

2. Болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоо процессинде элдик салттардын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрүнүн ачылгандыгы;

3. Болочок мугалимдерине “Этнопедагогика” дисциплинасынын алкагында “Кыргыз элдик салттар жана окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо” аттуу кошумча өнүктүрүү программасынын окуу-методикалык комплекси түзүлүп ишке киргизилгендиги;
4. Болочок мугалимдер үчүн сабактардын алкагында жана педагогикалык практика мезгилинде окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодо элдик салттарды колдонуу боюнча кеңештер, сунуштар иштелип чыккандыгы менен аныкталат.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Ааламдашуу шартында болочок мугалимдерде демократиялуулук баалуулуктарын калыптандыруу, кийинки келечек ээлерин дүйнөлүк тенденцияларга ылайык тарбиялоодо элдик демократиялуулук салттарынын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрүн ачуу – бирден бир актуалдуу педагогикалык багыт болуп эсептелет.

2. Окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодо элдик салттардын таалим-тарбиялык мүмкүнчүлүгүнүн күчтүү болгону менен аларды колдонуунун педагогикалык шарттарынын иштелип чыкпагандыгы, болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу учурдун талаптарына толугу менен жооп бербегендиги байкалат. Аталган проблеманы изилдөө жана анын илимий практикалык шарттарын, жолдорун аныктоо маанилүү социалдык-педагогикалык өбөлгө болуп саналат.

3. Илимий изилдөөлөрдүн жүрүшүндө аныкталган болочок мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү жана деңгээлдери болочок мугалимдерди даярдоодо элдик демократиялуулук салттарды тарбиялоо процессинде колдонуунун натыйжалуулугун жогорулатууда маанилүү каражат болуп кызмат кылат.

4. Элдик салттарды колдонуу менен болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүн арттыруунун педагогикалык шарттары, модели, демократиялык билим берүүнүн мазмуну, калыптануу деңгээлдери, критерийлери педагогикалык эксперимент аркылуу тастыкталып, практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Изденүүчүнүн жекече салымы: окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодо элдик салттарды колдонуунун илимий негиздери аныкталып, болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттары жана модели айкындалды; “Кыргыз элдик салттар жана окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо” аттуу кошумча өнүктүрүү программасынын технологиялык модели иштелип чыкты; болочок мугалимдер үчүн окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодо кыргыз элдик салттарды колдонуунун методикалык негиздери боюнча илимий-практикалык кеңештер, сунуштар иштелип чыккандагы менен аныкталат.

Изилдөө жыйынтыктарынын апробацияланышы. Диссертациянын негизги жоболору эл аралык, республикалык, жогорку окуу жайлар арасында илимий-теориялык, илимий-практикалык конференцияларда, сипозиумдарда баяндалган. Бишкек (2004-2020 жж.), Алмата (2006 жж.) жана Ж. Баласагын

атындагы КУУнун жогорку мектептин педагогикасы кафедрасында талкууланган.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын жарыяланышынын толуктугу: алынган натыйжалар диссертациялык изилдөөнүн негизги мазмунун түзүү менен бирге 16 эмгекте чагылдырылган (анын ичинен 1 макала СКОПУСТА, 3 макала чет элдик басылмаларда жана 6 макала (РИНЦ) республикалык илимий басылмаларда жарыяланган).

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: иш үч баптан, 9 параграфтан, киришүүдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат (182). Диссертациянын көлөмү – 166 бет, пайдаланылган адабияттар менен тиркемелер менен иштин жалпы көлөмү – 193 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

“Болочок мугалимдерди элдик демократиялуулук салттар аркылуу кесиптик жактан даярдоонун илимий теориялык негиздери” атуу биринчи бапта изилдөөнүн 1, 2 милдеттерин чечүүгө арналып, демократиялуулукка тарбиялоо маселелеринин тарыхына, теориясына талдоо жүргүзүлүп жана бүгүнкү коомдун шартына ылайык социалдык-педагогикалык негиздери такталды.

Демократия – байыркы грек тилинде (δημος «эл» + κράτος «бийлик» элди бийликтин булагы деп таанууга негизделген, коомдук түзүлүштү же коомдук аң сезимди түшүндүрөт. Учурунда расмий түрдө көпчүлүктүн бийлиги, жарандардын тең укуктуулугу, алардын укуктары жана эркиндиктери, мыйзамдын улуктугун билдирет. [Политология. Энциклопедический словарь / Под общей редакции Ю.И. Аверьянова. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 87 с.]

Демек, **демократия** - ар бир адам үчүн өзүнө тиешелүү болгон коомдогу укуктарын, экономикалык жана социалдык мүмкүнчүлүктөрүн, мыйзам алдындагы тең укуктуулугун, жашоо эркиндигин, сөз эркиндигин ж.б. социалдык маанидеги мүмкүнчүлүктөрүн тандай билүүсү десек болот.

Ал эми **демократиялуулук** ар бир адам үчүн өзүнө тиешелүү болгон коомдогу укуктарын, экономикалык жана социалдык мүмкүнчүлүктөрүн, мыйзам алдындагы тең укуктуулугун, жашоо эркиндигин, сөз эркиндигин ж.б. социалдык маанидеги мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо менен, коомдогу ар бир муундун демократиялык салттарды улантуусу, адилеттүүлүк принциптерди жаңы доорго жана шарттарга жараша ылайык колдоно билүүсү.

Мына ушул ойлорго негизделген бүгүнкү күндөгү демократиялуулукка тарбиялоого төмөнкүдөй аныктама берүү ылайык: **Демократиялуулукка тарбиялоо** адамдар арасындагы тең укуктуулук, карым-катнаш маданиятын, адамгерчиликти, эркиндикти, адептүүлүктү жана укуктук аң-сезимди, ар кандай жолдорду тандоо мүмкүнчүлүгүн калыптандырууга, ошол эле мезгилде улуттук идеяга негизделген, патриоттуулукту жана өз Ата-Мекенин коргоого даяр турууну башкы көрсөткүч катары кабыл алууга багытталган бирдиктүү таалим-тарбия иштерин өз ичине камтыган бүтүмдүү педагогикалык процесс.

Болочок мугалимдер үчүн демократиялуулук баалуулуктарды, элдик салттарды тереңдеп таанып-билүү заманбап таалим-тарбия процессин демократиялык негизде жүргүзүү маанилүү мазмундук каражат катары кызмат кылат.

Бул жагдайдан алып караганда илимий-педагогикалык изилдөөлөрдө демократиялуулукка тарбиялоо иштери эзелтеден эле коомдук эң актуалдуу маселелерден болуп келгендиги белгилүү болду. Жүргүзүлгөн изилдөөдө:

1. Демократиялуулукка тарбиялоо иши ар бир коомдук этаптарында олуттуу маселе катары каралып жана анын коомдук этаптын алмашышына ылайык мазмунунун өзгөрүп турушун буга чейинки илимий эмгектердеги жыйынтыктар далилдейт: Дж.Локк, Жан-Жак Руссо, И.Г. Песталоцци, Л.Н. Толстой, Н.А. Добролюбов, В.А. Сухомлинский ж.б.

2. Ар бир элдин тарыхын, улуттук өзгөчөлүгүн, кулк мүнөзүн, прогрессивдүү таалим-тарбия тажрыйбаларын анын кылымдар бою сакталып келген маданияты, рухий дөөлөттөрү, салтты айгинелеп турат. Демек, элдик педагогиканын тереңинде жаткан элдин акыл жана күчүн, анын нравалык идеалдарын алып жүрүүчү педагогикалык каражат экендигин Я.А. Коменский, К.Д. Ушинский, Г.Н. Волков, Я.И. Ханбиков, А.Ш. Гашимов, О.В. Хухлаева ж.б. эмгектеринде каралган.

3. Кыргыз элинин атайын кабыл алынган Конституциясы болбогону менен, адептик-укуктук эреже нормаларынын сакталып келгендигин элибиздин бай тарыхы ырастайт. Бүгүнкү күндүн мугалимин калыптандыруу процессинде улуттук дөөлөттөрдүн таасири А.Алимбеков, Н.А. Асипова, А.Т. Калдыбаева, А.Ж. Муратов, Ж. Бешимов, К.Р. Абдраимова, Б. Апышев, Н.К. Дюшеева, Б.Б. Муратбаев, Н. Шадиев, Т. Умаровдун эмгектеринде каралган.

Атайын жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктары демократиялуулукка тарбиялоо – саясий-идеялык, укуктук жана адеп-ахлактык тарбиялардын кесилишинде турарын жана аталган тарбиялык иштердин эң маанилүү көрсөткүчү болуп эсептелери аныкталды.

Дүйнөнүн байыркы элдеринин биринин мураскору катары кыргыздарда жамааттагы жана үй-бүлөдөгү жүрүм-турумдун жалпы улуттук салттардын идеясын дайым акыл, ар намыс, абийир, бедел, укук, көзкарандысыздык, эркиндик, теңдик, сабырдуулук түзүп келген. Мисалы, Ата-Мекенди сүйүү, ал үчүн күрөшүү ар бир кыргыз жигитинин милдети болгон. Ата-энени, улууларды сыйлоо, кичүүлөрдү аёо, аялзатын урматтоо, коомдук пикир менен эсептешүү кыргыздардын тарбия салтындагы башкы саптардан болуп эсептелет.

Салт менен жаңычылдык эриш-аркак жашайт, жоктон бар жаралбагандай эле традициясыз жаңычылдык болбойт, анткени жаңычылдыктын алгачкы уюткусу ошол салттуулукта экендигин баса көрсөткүбүз келет. Кыргыз элинин нечен кылымдык тарыхый өнүгүүсүндө, социалдык жана рухий – адептик турмушунда да элдик салттар тарбиялоонун элдик каражаты катарында өзгөчө маанилүү ролду ойноп келет. Кыргыз элинде тикелей демократиялуулук деп аталбаган менен, эл менен, башкалар менен эсептешүү (“Уят бир уруу – журт”), башкалардын күчүн, салмагын билүү (“Өзүңдү эр ойлосоң, башканы шер

ойло”) деген сыяктуу эрежелер, салттар рухий-адептик дөөлөттөрдү туюнткан моралдык принцип катары жашап келген, аларды бүгүнкү күндө болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодогу маанилүү социалдык жана педагогикалык каражат катары колдонууга болот. **Демек, демократиялуулук салттарды** – жетишерлик деңгээлде туруктуу, муундан муунга өткөн адилеттүүлүккө, эркиндикке, тең укуктуулукка, адамгерчиликке, сабырдуулукка ж.б. негизделген, коомдук пикир түрүндө отурукташкан, коомдук аң-сезимге жана психологияга таандык тарбиялык мааниге ээ болгон элдик, этникалык эрежелер – деп аныктасак болот.

Кыргыз элинин демократиялуулук салттарын анын **меймандостугунан** көрүүгө болот. Буга кандай гана адам болбосун анын улутуна карабастан, конок экенин сыйлоо, «Сыйга сый, сыр аякка бал», «Бирөөнүн тоогун жесең, каз байла», «Бир жолу суу ичкен кудугуна, миң жолу салам бер» - деген макалдар далил.

Бардык адамдарга мүнөздүү демократиялуулукту «Манас» эпосундагы кыргыз элинин меймандостугунан, Манастын тажик кызы Санирабигага үйлөнүшү; Айкөлдүн Алмамбет менен болгон достугу; атүгүл Манастын айтылуу кырк чоросу да жалаң гана кыргыздан турбай, ар түрдүү калктардан чогулгандыгы, кыргыз эли кырк уруу тайпадан куралган улуу журт экендиги эске салат. Муну Айкөлдүн «Кулаалы таптап куш кылдым, курама жыйып журт кылдым» деп айтканы да айдан ачык айгинелеп, ата-бабаларыбыз байыртадан эле **эл достугун, улуттар аралык ынтымактын** болушун колдогондугун көрсөтөт.

Көчмөндүк жашоо салты өзү демократиялуулукка тарбиялоонун нукура мектеби десек жаңылышпайбыз. Элдин көчмөн жашоосу аны курчап турган табият менен тыгыз мамиледе болгондугу. Көчмөндүк өмүр сүрүп, ат жалында эркин ойноп, көчүп-конуп жүрүүгө шай жаралган көчмөн элдин кулк-мүнөзүндө, улуттук өзгөчөлүктөрүнө жараша эркиндикке, теңдикке, адилеттүүлүккө, сабырдуулукка болгон умтулуусу кыргыздардын жакшы көрүп, баалаган оюндарынан (көк бөрү, эр эңиш, кыз куумай, күрөш, чүкө атмай ж.б.) байкасак болот. Мисалы, Кыз куумай – башка элдерден айырмаланып кыргыз кыздары ат оюндарына шыктуу келет. Буга жер жарган кошун арасында ат үстүндө көзгө илешпей аркырап учуп, тулпарчан жигитке жеткирбей, намыс алышы күбө. Кыз дебей, жигит дебей ат үстүндө шамалдай учуп, кыргыз элинин эр жүрөк чыдамкай, шамалдай эркин калк экендигин далилдейт.

Дүйнөнүн байыркы көчмөн элдеринин биринин мураскору катары **кыргыздарда ашар салтты** - көчмөн маданияттында биримдүүлүк, ынтымак, эл журттун ажырагыс бүтүндүгүн камсыз кылган, анткени өз ара биримдүүлүк, ынтымак тышкы душмандарга каршы туруп, өз эл жерин баскынчылардан, күтүлбөй келген жоодон, кырсыктардан сактоого эң маанилүү болгон. Мисалы, боз үйдү тигүүдө жана чечүүдө бир адам эмес, көпчүлүк болгон. Кийиз жасоодо, сүмөлөк жасоодо, той, аш өткөрүүдө көпчүлүк, эл болгон. Азыркы учурда да жамаат деп аталып улантылып келүүдө. Дагы уланта келсек «Ырыс алды – ынтымак» дейт элибизде. Ынтымак кыргыз улутунун менталитетин

чагылдырып турган өзгөчө бир артыкчылык десек жаңылышпайбыз. Ошондой улуу ынтымакта – демократия жатат. Ынтымактуу айылда, ынтымактуу туугандарда, ынтымактуу коомдо эч кандай укук бузу, жеп-ичүү, туура эмес мамиле болбойт. Ынтымак өзү устав да, мыйзам да болуп жүргөн учурлар азыркы жашоо тиричилигибизде кеңири тараса деген тилек.

«Манас» эпосунда Манастын тегерегинде акылман эрлердин катарында алардан эч кем калышпаган кемеңгер аялзаттардын өзүнчө бир галереясы түзүлгөн. Алардын ичинде айрыкча бөлүнүп тургандары албетте, Алмамбет менен Манастын энелери - Чыйырды менен Алтынай, кудай кошкон жубайлары - Каныкей менен Арууке, кыраан баатыр кыз Сайкал сыяктуу кайталангыс каармандар. Айкөлдүн жан шерик жарынын жайын айтсак, «атадан бетер ар качан, арка болот Каныкей, иниден бетер белсенип, иш бүтүрөт Каныкей». Мындан кыргыз элинде аял-эркектердин ортосундагы укуктук мамилелерге өзгөчө көңүл бурулгандыгын баамдайбыз.

Аял затына карата демократиялуу мамиле кыргыз элиндеги кыз баланы тарбиялоо, ага карата сый мамиле ата-бабалардын демократиялуулук салтынын далили десек болот. Кыз бала - баары бир башка бирөөнүн бүлөсү, ошондуктан, аларга карата назик сезимде болуу, бапестөө, барктоо өңдүү камкордуктарга бөлөнгөн. «Кыздын кырк чачы улуу» - деп кыргыздарда кыз балдарды өтө сыйлаган. Тестиер чагынан колдон келсе, тезек тердирбеген, отун алдырбаган, чий-куурай ордурбаган. «Кыздын көзү кызылда» - деп кооз кийим-кечектерди оболу кызга ыроологон. Аял затына болгон ушундай демократиялуу мамиле кыргыз элинен эркектерден кем калышпаган баатыр, эл башчылыкка татыктуу кыздардын жаралышына өбөлгө түзгөн десек болот. Мунун айдан ачык үлгүсү катары Алай ханышасы Курманжан датканын коомдук ишмердиги, дүйнө таанусу, меймандостугу, кара кылды как жарган калыстыгы, аялзатына тиешелүү улуу касиети, үй-бүлөөсүнө жасаган энелик мээримдиги, калкына жасаган кайрымдуулугу, эркектен ашкан кайратуулугу (даргага асылып жаткан баласына “өлүмгө тик кара” деп айтып бастырып кетүүсү) жөнүндө баяндар, кыргыз аялдарынын эли, жери үчүн бардыгына даяр экендигин билдирип турат. Кыргыз элинде кыз баланы ушундай демократиялуу шартта тарбиялоо жөнгө салынгандыгы үчүн постсоветтик мейкиндикте биринчи аял-президенттин Р. Отунбаеванын келишине социалдык-педагогикалык өбөлгө түзүлгөн.

Кыргызстанда демократия илгертеден, калайык калк турмушунун түпкүрүнөн чыккан элдик бийлик менен колдоого алынбаса, анын боосу бек, түбөлүгү түз болбой тургандыгын түшүндүк. Бул акыйкат дүйнөлүк тажрыйбадан, өзүбүздүн салттуу маданиятыбыздын өзгөчөлүктөрүнөн, дегеле бүтүндөй бүгүнкү жашоо турмуш жагдайынан келип чыгууда. Анткени «элдик педагогиканын башкы касиети - демократиялуулук. Чындыгында, эл, элдүүлүк, демократия – мазмуну бирдей өтмө катыш, түгөй түшүнүктөр» [Алимбеков, А. Кыргыз этнопедагогикасы: окуу куралы. – Бишкек: КББИ, 1996. – 69 б.]. Кыргыздарда уруу аксакалдарын шайлоо жана уруулардын сот адилеттигин жүргүзүшү, адамдардын кылган ишине укуктук жактан баа берүү, жамааттын аскердик уюмдашуусу, милдеттүү түрдөгү аткаруу тартиби-демократиялык

мамлекеттүүлүктүн эзелки үлгүлөрү болгон. Муну менен биз Кыргыз жергесинде демократия илгертен бери келе жаткан салт катары чечүүчү мааниге ээ болуп келген деген ойду айткыбыз келет. Анткени, маанилүү чечим кабыл алууда курултайларды өткөрүү, дипломатиялык миссияларды дайындоо, түшүм жыйноо, мал кыштатууну уюштуруу сыяктуу жалпы улуттук тагдыр чечээр маселелерди чечүүдө жеке бир кишинин үстөмдүгүнө жол берилген эмес. “Кеңешип кескен бармак оорубайт”, “Ийри олтуруп, түз сүйлөшөлү”, колго салуу (азыркы маанисин добуш берүү) кыргыз элинин эзелтеден келе жаткан салттарынан болуп эсептелет.

Элдик салттардын болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо ошол унутта калган уңгулуу салтты жаңыча негизде, демократиялык принциптерге ылайык кайрадан жандандыруу милдети турат. Бул жагынан алып караганда элдик улуу эпос окуучуларга демократиялуулукка тарбиялоону ишке ашырууда эң баалуу каражат экендиги талашсыз.

Биздин изилдөөбүздө болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоо алардын кесиптик даярдыгынын ажырагыс компоненти жана атайын калыптандырууну талап кылган татаал инсандык сапат катары аныкталат.

Мындан болочок мугалимдердин элдик демократиялуулук салттар аркылуу кесиптик компетенттүүлүккө даярдоонун илимий-теориялык негиздери катары – мазмундук, мотивациялык-дөөлөттүк, уюштуруучулук-технологиялык компоненттер белгиленди.

Мазмундук компонент. Болочок мугалимдердин элдик демократиялуулук салттарда сакталган каражаттар жана булактар жөнүндөгү түшүнүктөрү, окуу материалдары, демократизм жөнүндөгү аксиологиялык билимдердин жыйындысын камтыйт.

Мотивациялык-дөөлөттүк компонент. Болочок мугалим тарабынан окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоону мотивдештирүүнү, элдик демократиялуулук салттарга карата эмоционалдык мамилелерди калыптандырууну камтыйт.

Уюштуруучулук-технологиялык компонент. Болочок мугалимдин элдин демократтык дөөлөттөрдү калыптандырууга карата чыгармачыл мамилесин жана элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоонун технологиясын чагылдырат.

Болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдыган калыптандырууда ар бир компоненттин өзүнчө орду бар, бирок, алар биримдикте каралганда гана процесс эффективдүү болот. Изилдөөнүн милдеттерине ылайык аталган компоненттердин калыптануусун диагностикалоо иштери үчүн критерийлер төмөнкүлөр: 1) элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо үчүн зарыл болгон философиялык, психологиялык, педагогикалык, этнопедагогикалык билимдердин комплекси; 2) окуучуларды кыргыз элдик салттарындагы рухий-демократтык дөөлөттөр аркылуу ата-бабаларынын демократтык нарктарынын мураскору кылып тарбиялоого чын ниеттен мамиле; 3) элдик салттар аркылуу демократиялуулукка тарбиялоонун бардык

формаларындагы окуучулардын ишмердигин уюштуруунун жана педагогикалык жетектөөнүн практикалык билгичтиктерин жана көндүмдөрдүн болуусу.

Болочок мугалимдин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоонун илимий-теориялык өбөлгөлөрүн аныктоо алардын кесиптик компетенттүүлүгүнүн компоненттеринин, функционалдык милдеттеринин, критерийлерин жана калыптандыруу деңгээлдеринин негиздерин түзө турганды белгилүү болду.

“Болочок мугалимдердин демократиялуулукка негизделген кесиптик даярдыгын изилдөөнүн методологиясы жана методдору” аталыштагы экинчи бапта изилдөөнүн методологиясы жана методдорун ачыктоого багытталган. Илимий изилдөөнүн методологиялык негиздерин тарбиялоодогу элдүүлүк принципби, инсанга багытталгандык, кесиптик билим берүүдөгү компетенттүүлүк жагдай, билим берүүнүн, тарбиялоонун, калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн жалпы законченемдери, улуу ойчулдардын, классик педагогдордун, психологдордун, философтордун фундаменталдуу эмгектери, демократиялуулукка байланыштуу илимий-методикалык изилдөөлөр жана окутуу боюнча теориялык эмгектер, компетенттүүлүк мамиле жасоонун негизинде кесипкөй кадрларды даярдоодогу окумуштуулардын теориялык иштелмелери, билим стандарты, окуу планы, окуу программалары, педагогика илиминдеги инсандын жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандырууга жана демократиялуулук багыттарын тескөөгө багыттаган негизги жоболор түздү.

Изилдөөнүн объектиси: Болочок мугалимдерди жогорку педагогикалык билим берүү системасында кесиптик жактан даярдоо.

Изилдөөнүн предмети: Болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоонун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн объектисине жана предметине ылайык **төмөнкүдөй методдорду** колдонулду:

– Теориялык методдор: философиялык, педагогикалык, психологиялык, фольклор, усулдук адабияттарды контент-анализ жүргүзүү.

– Социологиялык-педагогикалык методдор: негизги өзөгү элдик салттар аркылуу демократиялуулукка багытталган болочок мугалимдердин өз алдынча ишин, эсселерди, дилбаяндарын талдоого алуу, улуу ойчулдын чыгармалары жөнүндө окурмандардын пикирлерин, маектешүүлөрдү иликтөө, анкета жүргүзүү, аңгемелешүү, окуу программаларына, илимий-методикалык эмгектерине талдоо жүргүзүү, алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларды үйрөнүү.

– Педагогикалык эксперимент методу: Болочок мугалимдерин кесиптик жактан даярдоодо элдик демократиялуулук салттарды колдонуу менен педагогикалык экспериментти уюштуруу жана жүргүзүү.

– Математикалык пайыздык метод: жогорудагы методдорду изилдөө ишибизге таяныч кылуу, эксперименттик материалдарын анализин

салыштырып, системалаштырып, педагогикалык эксперименттин натыйжаларын чыгаруу.

Илимий ишибиздин максатына, предметине, милдетине ылайык, болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо элдик демократиялуулук салттардын маанисин, алар жөнүндөгү бүгүнкү педагогика багытында билим алып жаткан болочок мугалимдердин көз караштарын изилдөө аракетинде болдук. Азыркы учурда окуу-тарбия процессин жана жалпысынан окуу процессинде таяныч боло турган адабияттарды анализдей келгенде жалпы улуттук руханий негизде демократиялуулукка тарбиялоого негизделген маалыматтардын жокко эсе же аз санда орун алгандыгы байкалды.

Изилдөөбүздүн методологиясы жана методдору изилденип жаткан теманын объектиси жана предметинен чыгуу менен жүргүзүлгөн аныктоочу эксперименттин жалпы жыйынтыктары болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоонун учудагы абалы азыркы коомдун социалдык-педагогикалык талабынан кыйла алыс экендигин ачыктады. Аталган маалыматты орто мектептерде эмгектенген 120 мугалимге жүргүзгөн иликтөөбүз да ырастайт. Даярдыгы жогорку деңгээлдеги мугалимдер 4,1%ти, ал эми орточо деңгээлдеги мугалимдер 19,3% гана түздү.

Аныктоочу эксперименттин жалпы жыйынтыктары болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоонун учурдагы абалы азыркы коомдун социалдык-педагогикалык талабынан кыйла алыс экендигине дагы бир жолу ынандырды жана төмөндөгүдөй мүчүлүштүктөрдүн орун алгандыгын ачыктады:

- компетенттүүлүккө негизделген үчүнчү муундагы жогорку педагогикалык билим берүү стандарттарында болочок мугалимдердин окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо иштеринде элдик салттардын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу функциясы, компетенциялары атайын белгиленген эмес;

- жогорку педагогикалык билим берүү боюнча окуу пландарында окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо иштеринде элдик салттарды колдонуунун илимий-теориялык негиздерин жана болочок мугалимдердин бул багыттагы кесиптик компетенцияларын калыптандырууга багытталган атайын дисциплина жок;

- Кыргызстандын жогорку окуу жайларында кеңири колдонулуп жаткан педагогика окуу китептеринин, программаларынын мазмунунда мектеп окуучуларын демократиялуулукка тарбиялоодо элдик салттарды колдонуу боюнча болочок мугалимдердин компетенцияларын калыптандырууга өбөлгө болуучу илимий-методикалык билимдер жетишээрлик долбоорлонгон эмес;

- жогорку окуу жайларында болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо компетенцияларын калыптандыруу практикасында концептуалдуу стратегияларга, теориялык концепцияларга караганда өздөрүнүн интуитивдик тажрыйбаларына таянуу үстөмдүк кылат жана балдардын демократтык сапаттарынын калыптанышын шарттаган социалдык-маданий мейкиндик менен байланыш түзүү, алардын

тажрыйбаларын үйрөнүү багыттындагы практикалык даярдыгынын камсыздоо иши системдүү жолго коюлган эмес.

Ал эми жогорудагы мүчүлүштүктөрдү четтетүү төмөнкүдөй педагогикалык шарттарды аныктоого негиз болду:

1. Болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо кыргыз элинин демократиялуулук салттарын колдонууга басым жасоо. Белгиленген шарт болочок мугалимдерде элдик руханий-демократтык нарк-дөөлөттөрдү сактоо, окуп-үйрөнүү, иликтеп-изилдөө жана жайылтуу идеяларына кайдыгер, ишенимсиз көз караштын басымдуулук кылышы менен түшүндүрүлөт. Психологиялык изилдөөлөрдө жеке инсандын керектөөсү, кызыгуусу анын ишмердигинин мазмунун аныктайт. Бул проблеманы чечүү үчүн “Педагогика” багытындагы окуу планынын базалык бөлүктөгү “Философия”, “Кыргыз тили жана адабияты”, “Кыргызстандын тарыхы”, “Манас таануу” предметтеринин мазмунун улуттун демократиялуулук салттары аркылуу толуктоолорду талап кылат.

2. Педагогикалык жана психологиялык билим берүүнүн мазмунун демократиялуулук менен элдик салттардын байланышы жөнүндөгү илимий маалыматтар менен байытуу. Бул шарт Кыргыз элинин жашоо шартында да демократиялуулук түшүнүгү түздөн-түз аталбаса дагы коомдук турмушта кадыресе колдонулгандыгын, атайын кабыл алынган Конституциясы болбогону менен, адептик-укуктук, эркиндик эреже нормалары элдик салттарда сакталып келгендигин элибиздин бай тарыхы ырастайт. Мындан элибиздин жашоо турмушу жазуу жүзүндө кабыл алынган мыйзамдуулукка караганда, кадимки турмушта колдонулган оозеки элдик салттарда сактоого ылайыкталгандыгынан жана аларды бүгүнкү күндүн мугалимин кесиптик жактан калыптандыруу ишинде анын аныкталган бир деңгээлде таасири бар экендигин белгилөөгө болот.

3. Болочок мугалимдердин окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо ишмердигинде элдик салттарды колдонуунун теориялык жана практикалык аспектилерине байланыштуу компетенцияларды өркүндөтүү жана педагогикалык процесске киргизүү. Аталган шарт проблеманы чечүү үчүн “Педагогика” багытынын окуу планындагы “Педагогикалык психология”, “Социалдык педагогика”, “Билим берүүнүн жана педагогиканын тарыхы”, “Этнопедагогика” дисциплиналарынын мазмунун болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого кесиптик компетенцияларын калыптандыруу багытындагы илимий билимдер, окуу материалдары менен өркүндөтүүнүн жана окутуунун ийкемдүү технологияларды колдонууну камсыздайт.

4. Болочок мугалимдердин окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо ишмердигинде элдик салттарды колдонуу компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык жана технологиялык аспектилерин камтыган атайын курсту ишке киргизүү. Белгиленген шартты ишке ашыруу “Кыргыз элинин салттары жана окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо” кошумча өнүктүрүү программасын ишке ашыруу талап кылат. Аталган программанын максаты болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу

окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо жумуштарын жүргүзүүдөгү теориялык, практикалык жана методикалык даярдыктарын толуктоо, жалпылаштыруу жана системага салуу, аларды реалдуу кырдаалдагы практикалык ишмердүүлүккө үйрөтүү болуп эсептелет.

5. Педагогикалык практиканын мазмунун болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодо элдик салттарга карата субъективдүү өз алдынча ишмердүүлүк тажрыйбасын байытуу. Практиканын ар бир түрүнүн өзүнүн өзгөчө максаттары жана милдеттери, мазмуну, өткөрүү базасы жана уюштуруу өзгөчөлүктөрү бар. Үзгүлтүксүз педагогикалык практиканын өзгөчөлүгү болуп анын психологиялык-педагогикалык дисциплиналарды үйрөнүү менен бирге болочок мугалимдердин элдик демократиялуулук салттарды окуучуларды тарбиялоо ишмердүүлүгүндө колдонушу саналат.

Иштелип чыккан педагогикалык шарттар ЖОЖдогу окуу-тарбиялык процесстин логикасын бузбастан, социалдык-гуманитардык, психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын мазмунун болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого багытталган кошумча өнүктүрүү программасынын алкагында ишке ашырылды. Бул курстун болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдыгындагы бардык блокторду бириктирген интегративдик сабак катары берилди.

Изилдөөнүн жүрүшүндө айкындалган педагогикалык шарттар, компоненттер, алардын критерийлери жана деңгээлдери болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого карата компетенттүүлүгүнүн бекемдөөнүн модели. Демек, моделди изилдөө ишинин акыркы натыйжасы, багытталуусу катары кабылдасак болот (1-сүрөт).

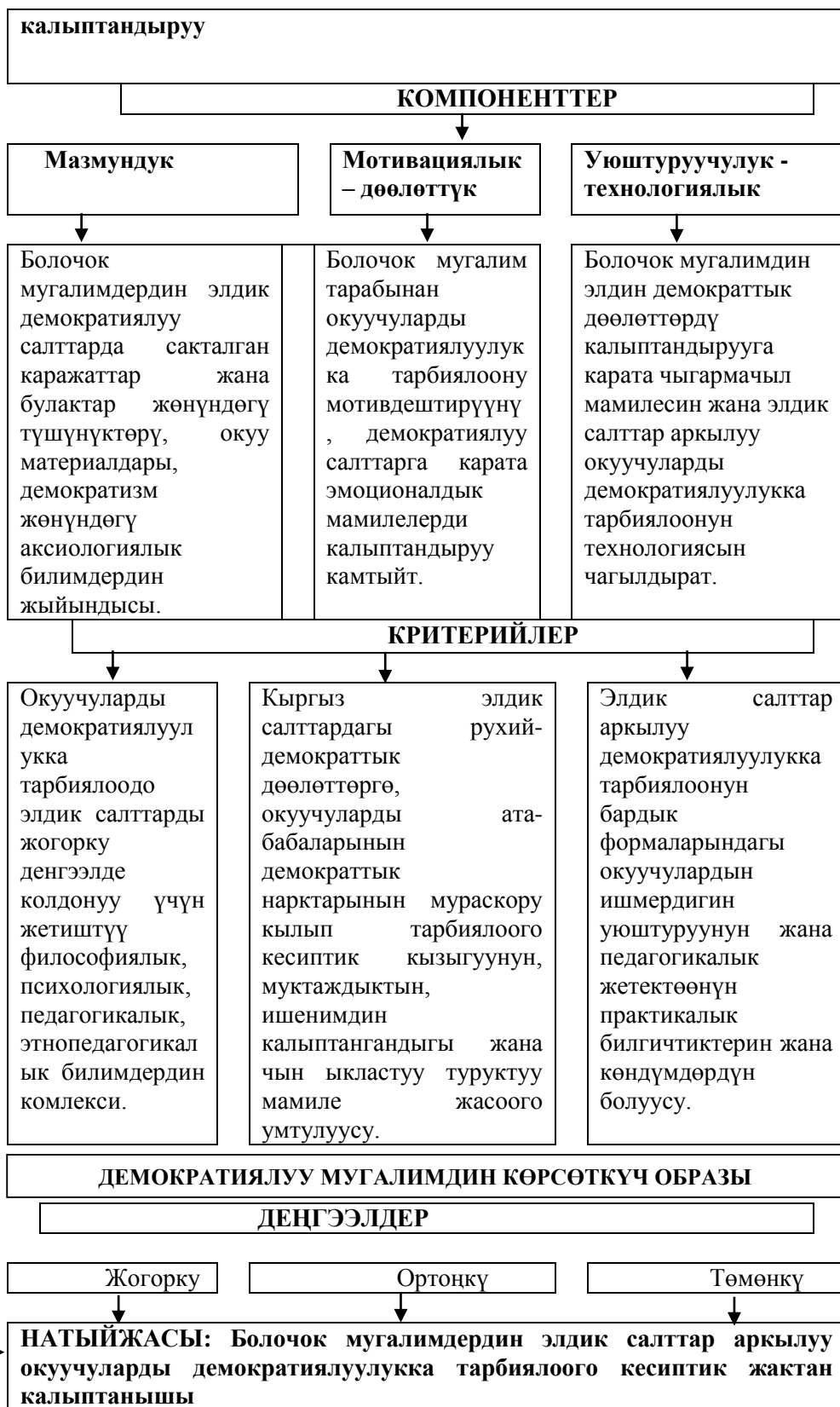
“Болочок мугалимдери элдик демократиялуулук салттар аркылуу кесиптик жактан даярдоо боюнча эксперименталдык иштер жана анын натыйжалары” аталыштагы үчүнчү бапта биздин 4-милдетибиз болгон болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоонун моделин жана педагогикалык шарттарын ишке ашыруу жана анын эффективдүүлүгүн эксперименталдык иштер аркылуу сынап көрүү максатында 2017-2021 жылдар аралыгында Ж. Баласагын атындагы КУУнун педагогика жана социалдык гуманитардык илимдер факультеттеринин базасында 550700 – Педагогика багытындагы “Педагогика жана психология”, “Башталгыч билим берүү” профилинин студенттери арасында илимий-тажрыйбалык иштер жүргүзүлүп, алардын жыйынтыктары көрсөтүлдү.

Эксперименталдык-тажрыйба иштери кадимки окуу-тарбия процессинин ичинде өткөрүлдү жана жогорку билим берүүнүн бардык жылдарын камтыды. Инновациялык иш-аракеттер окуу программаларынын мазмунунда да, окуу процессинин технологиялык аспектерине да, ошондой эле белгилүү ченемде

→ **МАКСАТ:** Болочок мугалимдерин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого кесиптик жактан

Педагогикалык шарттар

1. Болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо кыргыз элинин демократиялуулук салттарын колдонууга басым жасоо.
2. Педагогикалык жана психологиялык билим берүүнүн мазмунун демократиялуулук менен элдик салттардын байланышы жөнүндөгү илимий маалыматтар менен байытуу.
3. Болочок мугалимдердин окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо ишмердигинде элдик салттарды колдонуунун теориялык жана практикалык аспектилери байланыштуу компетенцияларды өркүндөтүү жана педагогикалык процесске киргизүү.
4. Болочок мугалимдердин окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо ишмердигинде элдик салттарды колдонуу компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык жана технологиялык аспектилери камтыган атайын курсу ишке киргизүү.
5. Педагогикалык практиканын мазмунун болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодо элдик салттарга карата субъективдүү өз алдынча ишмердүүлүк тажрыйбасын байытуу.

1-сүрөт. Болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели

болочок мугалимдердин ишмердигинин окуудан тышкаркы формаларында да колдонулду. Мындагы негизги милдет болуп окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодо кыргыз элдик салттарды активдүү жана илимий негизде колдонууга болочок мугалимдердин кесиптик компетенцияларын калыптандырууга багытталган программа этаптуу жүзөгө ашырылды. Педагогикалык практика мезгилинде жогорудагы маселелер боюнча иш алып барууда болочок мугалимдер өздөрүн байкоочу-изилдөөчү гана эмес, демократиялуулуктун активдүү үгүттөөчүсү катары да көрсөтө алышты. Алсак, практиканттар тарбиялык класстык сааттарды уюштурууда **мугалим–окуучу–ата-эне** ортосудагы кызматташтыктын кеңири жайылышына, балага мугалим жалаң гана билим берүүчү, ата-эне – кынтыксыз туура тарбиячы гана болбостон, ошол эле мезгилде кызыктуу жана демократиялуу инсан, улуу ага-эжеге, керек болсо жолдошко, насаатчыга айланып, балдар менен сабак учурунда гана эмес, үйдөн, мектептен тышкаркы убакта да баарлашууга, маектешүүгө дилгир, жакын жана сыйлуу адамга айланышына чакырышты.

Ошентип, биз тарабынан түзүлгөн эксперименталдык окутуунун технологиясынын негизинде окутуунун ар кандай методдорунун жана формаларынын айкалыштыруусу, илимий-практикалык иштердин өтүлүүсү болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырууну иш жүзүнө ашыра алат деген бүтүмгө келдик.

Изилдөөнүн жыйынтыктоочу этабында тажрыйбалык-эксперименталдык жумуштун натыйжалуулугун аныктоо, болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээлдерин ар бир компонент боюнча тактоо максатында окутуучу эксперименттин эффективдүүлүгүн иликтөө жумуштары жүргүзүлдү.

Биздин изилдөөнүн контекстинде эффективдүүлүктүн критерийи катары коюлган максатка, милдеттерге ошондой эле, биз иштеп чыккан болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоонун теориялык моделине ылайык келишин кабыл алабыз.

Эксперименталдык системанын эффективдүүлүгүн баалоо тажрыйбалык-эксперименталдык жумуштун жыйынтыктоочу этабында эксперименталдык жана текшерүүчү группадагы болочок мугалимдердин даярдыгынын деңгээлдериндеги өзгөрүүлөрдү ар бир структуралык компоненттери боюнча аныктап, аларды салыштырып анализдөө аркылуу жүргүзүлдү:

- мазмундук компоненттин өнүгүү деңгээлин;
- мотивациялык-дөөлөттүк компоненттин өнүгүү деңгээлин;
- уюштуруучулук-технологиялык компоненттин өнүгүү деңгээлин.

Текшерүүнүн максаты эксперименталдык жана текшерүүчү группадагы болочок мугалимдердин даярдыгынын мазмундук, мотивациялык-дөөлөттүк, уюштуруучулук-технологиялык компоненттер боюнча деңгээлин аныктоо жана салыштырып анализдөө, ал эми милдеттери:

- калыптандыруучу эксперименттин жүрүшүндө эксперименталдык жана текшерүү группаларындагы болочок мугалимдердин даярдыгынын

мазмундук, мотивациялык-дөөлөттүк, уюштуруучулук-технологиялык компоненттер боюнча өнүгүү деңгээлин аныктоо;

- эксперименталдык жана текшерүүчү группадагы болочок мугалимдердин даярдыгынын мазмундук, мотивациялык-дөөлөттүк, уюштуруучулук-технологиялык компоненттер боюнча салыштырып анализдөө.

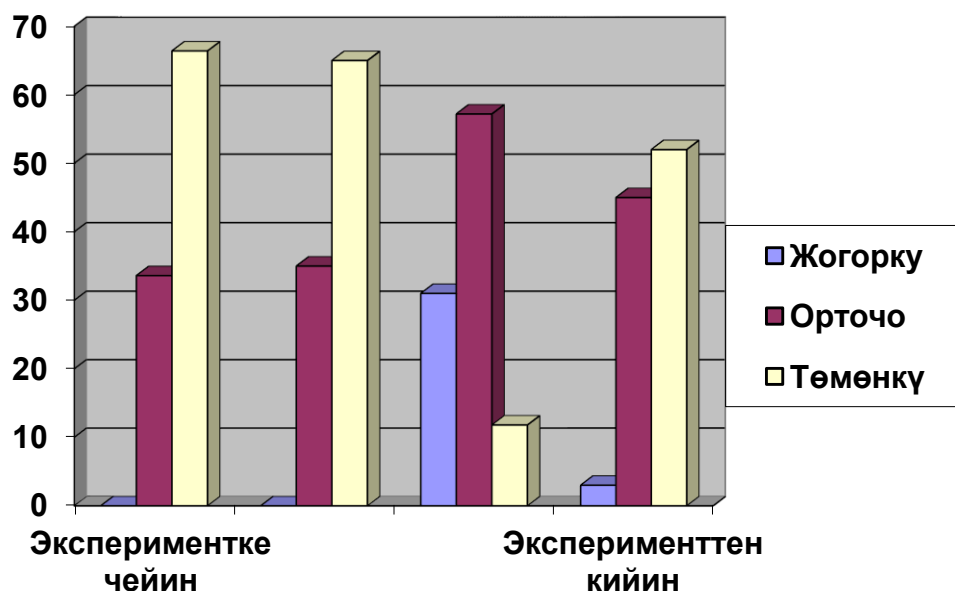
Бул коюлган максат, милдеттерди чечүүдө байкоо, аңгемелешүү, анкета, чыгармачыл тапшырмалар, эксперттик баалоолор, математикалык пайыздык методдорун пайдаландык. Болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээлдерин ар бир компонент боюнча аныктоонун методикасына биз буга чейин мүнөздөмө бергенбиз. Бул диагностикалык материалдар аныктоочу экспериментти жүргүзүү этабында дагы негизги калыптандыруучу эксперименттин жүрүшүндө колдонулду (Таблица 1).

1-таблица. Эксперименталдык жана текшерүү группадагы болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүнүн деңгээли боюнча бөлүнүшүнүн жыйынтык таблицасы

Деңгээлдер	Студенттердин саны процент менен							
	Тажрыйбалык-эксперименталдык жумуштарга чейин				Тажрыйбалык-эксперименталдык жумуштардан кийин			
	Эксперименталдык группа		Текшерүүчү группа		Эксперименталдык группа		Текшерүүчү группа	
	саны	%	Саны	%	саны	%	Саны	%
Жогорку	0	0	0	0	34	31	3	3
Ортонку	37	33,6	35	35	63	57,2	45	45
Төмөнкү	73	66,4	65	65	13	11,8	52	52
Баары	110	100	100	100	110	100	100	100

Изилдөө жыйынтыктарына жүргүзүлгөн салыштырып анализдөөдө калыптандыруучу эксперименттин жүрүшүндөгү болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдыгынын деңгээли эксперименталдык группада текшерүүчү группага салыштырмалуу бардык критерийлер боюнча бир топ жогорулагандыгын көрсөттү. Алсак, эксперименталдык группадан калыптандыруучу экспериментке чейин даярдыгы жогорку деңгээлдеги болочок мугалимдер жок болсо, калыптандыруучу эксперименттен кийин 31% ке чейин көтөрүлгөн. Ал эми текшерүүчү группанын жогорку деңгээл боюнча жыйынтыктоочу көрсөткүчү 3 % болгон. Ушул эле учурда эксперименталдык группада даярдыгынын калыптануу деңгээли төмөн болгон болочок мугалимдердин саны кескин төмөндөгөн (66,4%дан 11,8%га чейин). Текшерүү группада бул деңгээл боюнча болочок мугалимдердин санынын төмөндөшү эксперименталдык группага салыштырмалуу өтө төмөн (65%дан 52%га чейин).

Эксперименталдык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча алынган текшерүүлөр болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоо боюнча сунуш кылынган эксперименталдык программанын эффективдүүлүгү жөнүндө толук маалымат алууга мүмкүндүк берди. Текшерүүгө алынган маалыматтары салыштырып анализдөөнүн негизинде диаграмма түзүлдү (2-сүрөт).

2-сүрөт. Элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо боюнча болочок мугалимдердин кесиптик жактан калыптануу деңгээлдеринин диаграммасы

Болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоо процессин өркүндөтүү, натыйжалуулугун көтөрүү боюнча, биз иштеп чыккан педагогикалык шарттар, модель жана “Кыргыз элинин салттары жана окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо” кошумча өнүктүрүү программасынын эффективдүүлүгү далилдеди, аны эксперименттин жыйынтыктары тастыктайт. Мазмундук, мотивациялык-дөөлөттүк жана уюштуруучулук-технологиялык компоненттер өз ара тыгыз байланышта турушат. Изилдөө көрсөткөндөй компоненттер болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого кесиптик-педагогикалык даярдыгынын жогорулашына өбөлгө түздү жана ийгиликтүү ишке ашырууга педагогикалык шарттар көмөк көрсөтөрү тастыкталды.

КОРУТУНДУ

Болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо элдик демократиялуулук салттарды колдонуунун илимий-теориялык негиздерин аныктоого жана педагогикалык шарттарын иштеп чыгууга багытталган илимий изилдөө иштер төмөнкүдөй **корутунду** чыгарууга негиз болду.

1. Кыргыз Республикасында кабыл алынган расмий документтерди, изилдөө проблемасына байланыштуу илимий булактарды, ЖОЖдордун кесиптик билим берүү тажрыйбасын талдоонун негизинде болочок мугалимдерди элдик демократиялуулук салттар аркылуу кесиптик жактан даярдоонун илимий-теориялык негиздери бүгүнкү күндөгү жана келечектеги таалим-тарбиянын приоритеттүү багыттарынын экендиги жана аталган багыттагы билим берүүнүн мазмундук, мотивациялык-дөөлөттүк, уюштуруучулук-технологиялык компоненттери такталды.

2. Болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо демократиялык принциптерди жайылтууда кыргыз элинин демократиялуулук салттарынын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү кеңири экендиги, өзгөчө кыргыз элинин көчмөн жашоо тиричилиги, адамдар арасындагы улуу-кичүү, аял-эркек, карапайым эл жана эл башы, кыз бала – уул бала ж.б. субъектер ортосундагы орчундуу маселелерди ортого салып, кеңешип чечүү (кеңешип кескен бармак, оорубайт), жынысына, жашына карабай, акылына, тажрыйбасына карап ишеним көрсөтүү ж.б. демократиялуулук принциптерге негизделгендиги айкындалды.

3. Болочок мугалимдерди элдик салттарды колдонуу менен окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо боюнча кесиптик жактан даярдоонун модели, педагогикалык шарттары, компетенцияларынын мазмуну, деңгээлдери, көрсөткүчтөрү жана аларды баалоо критерийлери иштелип чыкты. Болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо ишмердигине кесиптик компетенцияларын калыптандыруунун төмөнкүдөй педагогикалык шарттары айкындалды:

1) болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо кыргыз элинин демократиялуулук салттарын колдонууга басым жасоо.

2) педагогикалык жана психологиялык билим берүүнүн мазмунун демократиялуулук менен элдик салттардын байланышы жөнүндөгү илимий маалыматтар менен байытуу.

3) болочок мугалимдердин окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо ишмердигинде элдик салттарды колдонуунун теориялык жана практикалык аспектилерине байланыштуу компетенцияларды өркүндөтүү жана педагогикалык процесске киргизүү.

4) болочок мугалимдердин окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо ишмердигинде элдик салттарды колдонуу компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык жана технологиялык аспектилерин камтыган атайын курсту ишке киргизүү.

5) педагогикалык практиканын мазмунун болочок мугалимдердин элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодо элдик салттарга карата субъективдүү өз алдынча ишмердүүлүк тажрыйбасын байытуу.

4. Элдик демократиялуулук салттарды колдонуу боюнча болочок мугалимдерди кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели жана педагогикалык шарттары педагогикалык эксперимент аркылуу тастыкталып, илимий-практикалык сунуштар иштелип чыкты. Эксперименталдык

изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча алынган текшерүүлөр болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоо боюнча сунуш кылынган эксперименталдык программанын эффективдүүлүгү жөнүндө толук маалымат алууга мүмкүндүк берди. Алсак, эксперименталдык группадан калыптандыруучу экспериментке чейин даярдыгы жогорку деңгээлдеги болочок мугалимдер жок болсо, калыптандыруучу эксперименттен кийин 31%ке чейин көтөрүлгөн.

Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча окуу-тарбия ишмердүүлүгүндө колдонууга боло турган төмөнкүдөй **практикалык сунуштар** берилди:

- социалдык-гуманитардык жана психологиялык-педагогикалык дисциплиналардын жумушчу программаларын долбоорлордо жана болочок мугалимдердин илим-билимдерин өлчөп баалоодо алардын окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо ишмердигинде элдик салттар жана кесиптик компетенциялары кылдат эске алынышы зарыл;
- “Кыргыз элинин салттары жана окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо” аттуу атайын курсту ЖОЖдо бардык педагогикалык адистиктерге кошумча тандалма курс катары сунуш кылмакчыбыз;
- болочок мугалимдердин окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоо ишмердигинде элдик салттарды колдонуунун компетенттүүлүгүн калыптандыруунун мектеп жана коомчулук менен тыгыз байланышта ишке ашыруу зарыл.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. **Баялиева, А.С.** Жаштарды демократиялуулукка тарбиялоонун жалпы маселелери [Текст] /А.С. Баялиева // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы: Серия 6. Юбилейлик чыгарылыш: Илим жана билим берүү. – 2004. – 94-97 -бб.
2. **Баялиева, А.С.** Демократиялуулукка тарбиялоонун тарыхынан [Текст] /А.С. Баялиева // Вестник КНУ: Серия 1. Труды молодых ученых: Наука и образование. – Б.: КНУ, 2005. – С. 46-52.
3. **Баялиева, А.С.** Демократиялуулукка тарбиялоонун укуктук негизи [Текст] /А.С. Баялиева // Сб. науч. докл. и статей межд. научн.-теоретич. конф. «Преимственность народной мудрости в современной кыргызской философии». НАН КР; Ин-т филос. и права. – 2006. – С. 41-45.
4. **Баялиева, А.С.** Использование средств народной педагогики в становлении демократической культуры молодежи [Текст] /А.С. Баялиева // Матер-лы 2-ой межгосударственной научно-теоретической конф. “Актуальные проблемы этнопсихологии и этнопедагогики в изысканиях молодых ученых Казахстана и Кыргызстана”. – Алматы: 2006. – С.62-64.
5. **Баялиева, А.С.** Кыргыз жана казак эл акындарынын чыгармачылыгындагы демократиялык идеялар жана аларды окуу-тарбия процессинде колдонуу [Текст] /А.С. Баялиева // Матер. межд. научн.-практической конф. «Кыргызско-казахские отношения: вчера, сегодня, завтра». – 2006. – С. 316-322.

6. **Баялиева, А.С.** Улуттук маданий дөөлөттөр-демократиялуу инсандын өнүгүшүнүн ажырагыс элементи [Текст] /А.С. Баялиева // Матер. межд. научн.-практической конф. «Модернизация содержания, технологий обучения и воспитания: мировой опыт и проблемы» 5-6 июля 2007 г. – Каракол. – Ч. 2. – С. 227-231.
7. **Баялиева, А.С.** Демократиялуулукка тарбиялоонун укуктук негизи [Текст] /А.С. Баялиева // Сборник науч.докл. и статей международной научно-теоретической конференции “Преемственность народной мудрости в современной кыргызской философии” НАН КР: Ин-т филос.и права. – 2006. – С.41-45.
8. **Баялиева, А.С.** Кыргыз элинин таалим-тарбия каада-салттары жана алардын демократиялуулугу [Текст] /А.С. Баялиева // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына: специальный выпуск. – Б.: КНУ, 2013. – С. 152-156.
9. **Баялиева, А.С.** Макал-ылакаптар жаштарды демократиялуулукка тарбиялоонун каражаты катары [Текст] / А.С. Баялиева // Вестник КГУ им. И. Арабаева: выпуск 1(2017), серия: педагогика и психология. Ч. 2. – С. 40-43. <https://elibrary.ru/item.asp?id=42981290>
10. **Баялиева, А.С.** Воспитание толерантности в педагогической культуре кыргызского народа [Текст] / А.С. Баялиева // БГУ Жарчысы. №3(45). 2018. – С. 302-304. <https://elibrary.ru/item.asp?id=35710105>
11. **Баялиева, А.С.** Роль семейного воспитания в формировании толерантности в педагогической культуре кыргызского народа [Текст] /А.С. Баялиева // Вопросы педагогики: журнал научных публикаций. – №04 (апрель) Ч. 1. – М., 2018. – №4-1. – С. 84-87. <https://elibrary.ru/item.asp?id=34901563>
12. **Баялиева, А.С.** Жаштарды демократиялуулукка тарбиялоодо элдик педагогиканын орду [Текст] /А.С. Баялиева, Т.С. Сатыбекова, Д.Т. Калибекова // Этнопедагогика: Окуу куралы. – Б.: 2019. 146-160-бб.
13. **Баялиева, А.С.** Демократиялуулук түшүнүгүнүн маңызы жана социалдык – педагогикалык процесстердеги орду [Текст] /А.С. Баялиева // Глобальная наука и инновация 2021: Центральная Азия, серия: “Педагогические науки” г. Нур-Султан, Казакстан, февраль, 2021. – №1(2). – С. 100-108. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46252641>
14. **Баялиева, А.С.** Жаштарды демократиялуулукка тарбиялоодо кыргыз элинин каада-салттарынын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү [Текст] / А.С. Баялиева, Н.А. Асипова // ALATOO ACADEMIC STUDIES, 2021. – №2. – С. 26-37. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46239218>
15. **Баялиева, А.С.** Кыргыз элинин демократиялуу салттарынын негизинде болочок мугалимдердин этнопедагогикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык негиздери [Текст] /А.С. Баялиева // Вестник КНУ: 2021. – № 3 (107). – С. 7-11. <https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=47693345>
16. **Bayaliev, A.S.** Training of Doctor of Philosophy in the Kyrgyz Republic in the Context of Modern Trends [Text] / G.T. Karabalaeva, N.A. Asipova // Journal of Higher Education Theory and Practice, 2021 (14) – P. 57-66. <https://doi.org/10.33423/jhetp.v21i14.4809>

Баялиева Айсулу Суютбековнанын «Болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо демократиялуулук салттарды колдонуунун педагогикалык шарттары» аттуу 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илиминин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: демократия, демократиялуулук, демократиялуулукка тарбиялоо, элдик педагогика, элдик салт, компетенция, кесиптик компетенттүүлүк, модель, педагогикалык шарттар, компонент, критерий.

Изилдөөнүн объектиси: болочок мугалимдерди жогорку педагогикалык билим берүү системасында кесиптик жактан даярдоо.

Изилдөөнүн предмети: болочок мугалимдерди элдик демократиялуулук салттары аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого даярдоонун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо элдик демократиялуулук салттарды колдонуунун илимий-теориялык негиздерин аныктоо жана педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн методдору: теориялык: философиялык, педагогикалык, психологиялык, фольклордук, усулдук адабияттарды талдоо; эмпирикалык: байкоо, сурамжылоо, аңгемелешүү, анкета жүргүзүү, тестирлөө; педагогикалык эксперимент;

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоонун илимий-теориялык негиздери кыргыз элинин руханий-дөөлөттүк артыкчылыктарын чагылдырган элдик демократиялуулук салттар аркылуу аныкталган; окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоодо болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоонун мазмундук, мотивациялык-дөөлөттүк, уюштуруучулук жана технологиялык компоненттери такталды; болочок мугалимдерди демократиялуу чөйрөдө иштөөгө даярдоодо жана демократиялык принциптерди жайылтууда кыргыз элинин демократиялуулук салттарынын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү айкындалды; болочок мугалимдерди элдик салттарды колдонуу менен окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого кесиптик жактан даярдоонун модели жана педагогикалык шарттары, компетенцияларынын мазмуну, деңгээлдери, көрсөткүчтөрү жана аларды баалоо критерийлери иштелип чыкты; элдик демократиялуулук салттарды колдонуу боюнча болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели жана педагогикалык шарттары педагогикалык эксперимент аркылуу тастыкталып, илимий-практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Колдонуу боюнча сунуштар: болочок мугалимдерди элдик салттар аркылуу окуучуларды демократиялуулукка тарбиялоого кесиптик жактан даярдоонун илимий-теориялык негиздери мугалимдердин кесиптик квалификациясын жогорулатууда илимий-методикалык материал катары; болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоо процессинде иштелип чыккан модель жана педагогикалык шарттар базалык жогорку билим берүү программаларын мазмунун байытууга, долборлоого, жетектөөгө өбөлгө катары колдонушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: ЖОЖдордун окутуу процессинде; билим берүү процессин демократиялаштыруу чөйрөсүн түзүүдө; жогорку окуу жайлардын окутуучуларынын, мектеп мугалимдеринин кесиптик квалификациясын жогорулатуу системасында колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Баялиевой Айсулу Суютбековны на тему: «Педагогические условия использования демократических традиций в профессиональной подготовке будущих учителей» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования

Ключевые слова: демократия, демократичность, воспитание демократичности, этнопедагогика, традиция, компетенция, профессиональная компетентность, педагогические условия, модель, компонент, критерий.

Объектом исследования: профессиональная подготовка будущих учителей в системе высшего педагогического образования.

Предмет исследования: педагогические условия использования народно-демократических традиций в профессиональной подготовке будущих учителей к воспитанию учеников демократизму.

Цель исследования: определить научно-теоретические основы применения народных демократических традиций в профессиональной подготовке будущих учителей и разработать педагогические условия.

Методы исследования: теоретический: анализ философской, фольклорной, методической, психологической и педагогической литературы; эмпирический: наблюдение, опрос, беседа, анкетирование, тестирование; педагогический эксперимент; метод математических процентов.

Полученные результаты и их новизна: определены научно-теоретические основы профессиональной подготовки будущих учителей через народно-демократические традиции, которые представляют духовно-ценностные приоритеты кыргызского народа; уточнены содержательные, мотивационно-ценностные, организационно-технологические компоненты подготовки будущих учителей к реализации задач демократического воспитания школьников; раскрыт педагогический потенциал демократических традиций кыргызского народа в работе будущих учителей в демократической среде и пути распространения демократических принципов в образовательном процессе; разработаны педагогические условия, модель, содержание, уровни, показатели компетентности и критерии их оценки профессиональной подготовки будущих учителей для осуществления демократического воспитания школьников путем использования народных традиций; эффективность педагогических условий и модели формирования профессиональной компетентности будущих учителей по применению демократических традиций подтверждены педагогическим экспериментом, разработаны научно-практические рекомендации.

Рекомендации по применению. Научно-теоретические основы использования народно-демократических традиций в подготовке будущих учителей к воспитанию учащихся демократизму могут служить научно-методическим материалом в повышении профессиональной квалификации учителей; модель и педагогические условия разработанные в процессе профессиональной подготовки будущих учителей могут быть использованы в качестве практического вклада в обогащении, проектировании и управлении содержанием образовательных программ в вузе.

Область применения: могут быть использованы: в учебном процессе вузов; при создании условий демократизации образовательного процесса; в системе повышений квалификаций преподавателей вузов и школьных учителей.

SUMMARY

of the dissertation research work Bayalieva Aisulu Suyutbekovna on the theme: «Pedagogical conditions for the use of democratic traditions in the professional training of future teachers» for the degree of candidate of pedagogical sciences in the specialty 13.00.01 – general pedagogy, history of pedagogy and education

Key words: democracy, democratic ship, education of democracy, ethnopedagogy, tradition, competence, professional competence, pedagogical conditions, model, component, criterion.

Object of the research: Professional training of future teachers in the system of higher pedagogical education.

The subject of the research: The process of preparing future teachers to educate students for democracy through the democratic traditions of the Kyrgyz people

The goal of the research: determine the scientific and theoretical foundations for the application of folk democratic traditions in the professional training of future teachers and develop pedagogical conditions.

Methods of the research: the theoretical: analysis of philosophical, folklore, methodical, psychological and pedagogical literature; empirical: observation, survey, conversation, questioning, testing; pedagogical experiment; percentage method.

Obtained results and their novelty: the scientific and theoretical foundations of the professional training of future teachers through folk democratic traditions are the priorities of current and future education, and the content components are clarified: content, motivational-value, organizational and technological education in this area; revealed the pedagogical potential of the democratic traditions of the Kyrgyz people in the work of future teachers in a democratic environment and the ways of spreading democratic principles in the educational process; pedagogical conditions, model, content, levels, indicators of competence and criteria for their assessment of the professional training of future teachers for the implementation of the democratic education of schoolchildren through the use of folk traditions have been developed; the effectiveness of pedagogical conditions and models for the formation of professional competence of future teachers in the application of democratic traditions have been confirmed by a pedagogical experiment, and scientific and practical recommendations have been developed.

Recommendations for use: Scientific and theoretical bases of professional training of future teachers for the education of students in democracy through the traditions of national democracy, the model of formation of professional competence and pedagogical conditions as a scientific and methodological material for professional development of teachers; the identified pedagogical conditions and potential of democratic traditions in the process of training future teachers can contribute to the enrichment of the content of educational programs at the level of higher education.

Area of use: can be used in the educational process of universities; creation of conditions for the democratization of the educational process; in the system of advanced training of university teachers and school teachers.